

שיעור שלושים ושלושה

חמץ נוקשה

התוס' (ו ע"ב, ד"ה משש) כתבו, שחיטי קורדנייתא הם חמץ דרבנן, משום שהם חמץ נוקשה. ויש לשאול, כיצד הגיעו התוס' לכך שחמץ נוקשה הוא אסור מדרבנן בלבד.

במשנה לקמן ר"פ שלישי (מב ע"א) "ואלו עוברין בפסח... כל שהוא ממין דגן הרי זה עובר בפסח, הרי אלו באזהרה ואין בהם משום כרת". ומבואר, שיש לאו מן התורה על חמץ נוקשה.

התוס' (כג ע"ב) הקשו: תימה לרשב"א לימא דאיכא בינייהו חמץ נוקשה וחמץ דגן גמור ע"י תערובות דמרבין בריש אלו עוברין (מג ע"א) מכל מחמצת לא תאכלו דלחזקיה מותר בהנאה ולרבי אבהו כל מקום שנאמר לא תאכלו משמע איסור הנאה וכי תימא כיון דמרבין ליה לאכילה ה"ה להנאה אם כן כרת נמי ליחיי". ומבואר דס"ל, שלדעת חזקיה מותר בהנאה.

אך בחידושי הרי"ם כתב, שגם לדעת חזקיה יהיה אסור בהנאה, משום שכולל את כל גווני החמץ אחר שכבר נתרכה.

בדף מג ע"א מבואר, שהמשנה נשנתה לדעת יחיד, ויש מחלוקת האם אליבא דר"מ או דר"י. לכו"ע חכמים חולקים על משה זו, כמבואר בתוס' שם.

רבינו דוד בשמעתין מבאר, שחכמים מודים שמדרבנן חמץ נוקשה אסור. אולם מדברי הרא"ש (פ"ב סי' ב) מבואר, שאף לדעת ר"מ כל מה שחמץ נוקשה אסור בלאו היינו רק בזמנו, אך משש ולמעלה אסור מדרבנן בלבד.

א"כ יש מחלוקת בדעת רב גידל, האם פוסק כחכמים ולכן חמץ נוקשה אסור רק מדרבנן, או שפוסק כר"מ, אך ר"מ סובר שאסור מה"ת רק בלילה, אך משש ולמעלה מדרבנן בלבד.

הנו"ב הנ"ל תמה, מנא לן שיש גזירה לאסור נוקשה אף בערב פסח, שדבר זה אינו מפורש בתלמוד.

וכותב, דאמנם אין מקור לכך שיש גזירה, אך סו"ס מבואר בראשונים שכן הוא, וכנ"ל. ומבאר בשני אופנים את מהות הגזירה, ובתוך כך נכנס לבאר שהדבר תלוי אם עשו הרחקה ללאו.

והנה לדעת הפוסקים דנוקשה בפסח עצמו הוא מדרבנן, וצריך לומר טעם שאסורוהו הוא משום גזירה דחמץ גמור, יש מקום לומר דעד כאן לא גזרו אלא בפסח עצמו שאז מפני חומר איסור כרת עבדו הרחקה ואסרו גם נוקשה, אבל בערב פסח אפילו אחר חצות ואפילו לרבי יהודה דלפני זמנו בלאו, מכל מקום כיון שאין בו כרת לא החמירו למיעבד ליה הרחקה לגזור נוקשה אטו חמץ גמור, לא מבעיא לרב נחמן אמר רבה בר אבוה ביבמות דף קי"ט ע"א דאמר רישא דאיסור כרת חששו סיפא דאיסור לאו לא חששו, הרי שמחלק בפירוש בין איסור כרת לאיסור לאו, ואף שחששו באיסור כרת אפ"ה לא חששו באיסור לאו – הכי נמי בחמץ אף שחששו בתוך הפסח לאיסור כרת – אפ"ה יש לומר דלא חששו לפני זמנו לאיסור לאו, אלא אפילו לרבא דפליג שם ואמר מכדי הא דאורייתא והא דאורייתא מה לי איסור כרת ומ"ל איסור לאו, מ"מ הרי פירש"י שם מה לי איסור לאו וכו' הא מידי דספיקא לאו הרחקה דרבנן הוא בדבר המותר דנימא דלכרת עבוד הרחקה וללאו לא עבוד הרחקה בדבר המותר דהכא שמא איסורא דאורייתא ממש קעביד עכ"ל רש"י. הרי מפורש בדברי רש"י דבהרחקה דעבוד רבנן בדבר המותר גם לרבא יש חילוק בין איסור כרת לאיסור לאו וא"כ פשוט דאם נוקשה מדרבנן לא גזרו כי אם תוך ימי הפסח אבל לפני זמנו ולאחר זמנו לא גזרו...

בהגדרת חמץ נוקשה כתב רש"י (לקמן לו ע"א, ד"ה אין לשין): "ולא הוי חמץ גמור אלא חמץ נוקשה הוי – כלומר רע". וכן במק"א (מג ע"א, ד"ה מאן תנא): "אי נמי, חמץ נוקשה – רע... נוקשה הוא, דאינו ראוי לאכילה". וכן שם בד"ה שיאור.

הרב מג"א (סי' תמב סק"א) וכן הפנ"י ועוד, הבינו את דברי רש"י כפשוטם, שחמץ זה אינו ראוי לאכילה, ולכן לדעת ר"מ או ר"א התורה חידשה בגזירת הכתוב מיוחדת שאסור, אך לחכמים אין כזו גזירה ולכן אין איסור.

לפי הבנת האחרונים הללו, שחמץ נוקשה אינו ראוי לאכילה, יש לתמוה, שהרי הלכה בידינו, שאדם שנהנה מאיסור שלא כדרך אכילה אינו חייב, כגון האוכל חלב חי, שאין זה דרך אכילה, חוץ מכלאי הכרם ובשר בחלב (לקמן כד ע"ב-כה ע"א). כך בגמ' בכורות (כג ע"ב) הלומדת מהפסוק "לא תאכלו כל נבלה, לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה" – "הראויה לגר קרויה נבילה, ושאינה ראויה לגר אינה קרויה נבילה". וכן כתבו התוס' (כה ע"א, ד"ה מה לחרם) גם לגבי חמץ: "ואינו אסור אלא כדרך הנאתו, דאכילה כתיב בהו", ואי נימא שחמץ נוקשה אינו ראוי לאכילה – א"כ נלמד ממנו גם לשאר איסורי חמץ, שעוברים עליהם אף שלא כדרך הנאתם, והרי לא קיי"ל הכי ! ?

[בדרך הילוכנו בסוגיא זו נוסיף: בעניין "שלא כדרך אכילתו", יש לכאורה סתירה לדין זה מהמשנה במנחות (צט ע"ב): "חל (יה"כ) להיות בערב שבת – שעיר של יום הכפורים נאכל לערב, והבבליים אוכלין אותו כשהוא חי, מפני שדעתן יפה". והקשה הבית הלוי (ח"א סי' ב; ח"ג סי' נא), כיצד היו מקיימים בזה מצוות אכילה, הרי בשר חי אינו כדרך אכילתו, כדקיי"ל גבי חלב חי, שפטור, וה"נ גבי בשר חי?

אמנם יש להעיר בדב"ק, שהרי הגמ' בשבת (קכח ע"ב) אומרת, שמותר לטלטל בשר חי משום דחזי לאומצא, ומשמע שהוא ראוי לאכילה, דאי לאו הכי אין בו שום שימוש ויהיה אסור בטלטול. ואכן המנ"ח (מצוה ז) סבור שבשר חי שונה מחלב חי, והוא כן ראוי לאכילה. אולם המג"א (סי' שח) גבי האי דינא דחזי לאומצא, כותב דמיירי בבשר עוף דווקא, אך בשר בקר חי אינו ראוי לאכילה. אך הט"ז והגר"א שם חולקים וסוברים דה"ה בכל בשר, אף בבשר בהמה (ובמ"ב ס"ק קכה כתב דבשעת הדחק יש לסמוך על המקילים). וא"כ, הבית הלוי עומד בשיטת המג"א וסובר שבשר חי אינו ראוי לאכילה, כמו חלב חי, ולכן הקשה שהרי לא קיימו בכך מצוות אכילת קדשים?

והנה, התוס' (מנחות שם) באמת כתבו, שלא קיימו בכך מצוות אכילה, אלא אכלו רק כדי שלא יהיה נותר. אך הבית הלוי הולך בדרך אחרת ומבאר, שוודאי שאם קיום המצוה נעשה שלא כדרכו, אינו מקיים את המצוה, אך היינו דווקא בדברים שעצם המצוה היא האכילה, כמו אכילת מצה וכדו', אך מצוה שמהותה ויסודה הוא התוצאה – אינה מוטלת אקרקפתא דגברא, וממילא אפשר שמצוות אכילת קדשים אינה עצם האכילה, ואינה מוטלת על כהן מסוים, אלא שהקרבתו יאכל, ולכן אף אם נאכל שלא כדרך אכילתו – סו"ס נתקיימה המצוה.

ע"פ דרכו מבאר הבית הלוי ה"ד בברייתא (יומא לט ע"א) שכאשר מת שמעון הצדיק נשתלחה מאירה בלחם הפנים, וכל כהן מגיעו כפול, הצנועין מושכין את ידיהן והגרגרנין נוטלין ואוכלין. ומבואר, שלגבי לחם הפנים א"צ אכילה של כזית, והסברא בזה, שבקדשים שהם לריצוי וכפרה – צריך לאכול כזית, אך לחם הפנים אינו לריצוי וכפרה, ולכן די באכילה כלשהי.

וכן איתא בנזיר (כג ע"א): "אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן, מאי דכתיב: "כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם" (הושע י, י)? משל, לשני בני אדם שצלו את פסחיהן, אחד אכלו לשום מצוה ואחד אכלו לשום אכילה גסה, זה שאכלו לשום מצוה – וצדיקים ילכו בם, וזה שאכלו לשום אכילה גסה – ופושעים יכשלו בם. אמר ליה ריש לקיש: האי רשע קרית ליה? נהי דלא קא עביד מצוה מן המובחר, פסח מיהא קא עביד!"

ולכאורה יש סתירה מפורשת בדברי ריש לקיש, שבגמ' לקמן פרק עשירי (קיד ע"א) ס"ל שבלא כוונה לא נתקיימה המצוה כלל, ואילו בנזיר דעתו היא שאין זו מצוה מן המובחר, אך מצוה מיהא קא עביד ! ?

וכ' הבית הלוי, שלפי מה שנתבאר ניתן ליישב: מדין אכילת קרבן פסח יש מצוה על הגברא לאכול לשם מצוה, ולכן ללא כוונה לא קיים את המצוה, אך יש בק"פ גם מצוה לאכול מדין קדשים, ובוזה העיקר שהבשר יאכל ולא על האדם, ובהא הכוונה אינה מעכבת.]

ניתנה ראש ונשובה לקושיא שעמדנו עליה: מדוע עובר באכילת חמץ נוקשה, הרי אינו ראוי לאכילה, וכתבו התוס' שחמץ נכלל ביתר האיסורים, שאינו עובר עליהם שלא כדרך אכילתם.

ויש להוסיף, הרי בגמ' לקמן איתא שעובר על אכילת שאור, אע"פ שאינו ראוי לאכילה. ושוב יש להקשות מדברי התוס' הנ"ל, שאינו עובר שלא כדרך אכילה ? אע"כ, שישנה גזירת הכתוב מיוחדת גבי שאור, שעובר עליו אע"פ שאינו ראוי.

והנה, בר"פ שלישי (מב ע"א) "אלו עוברים בפסח", התוס' (ד"ה ואלו עוברים) פירשו שעוברים מעל השולחן, ודלא כרש"י שפירש שעוברים עליהם בבל יראה ובל ימצא. ומבואר, שאין לאו על חמץ נוקשה לדעת התוס'. מאידך, בפת שעיפשה איתא (לקמן מה ע"ב) שעוברים עליה בב"י וב"י. וביאר המג"א (סי' תמב שם), שחמץ נוקשה לעולם לא היה ראוי לאכילה, ולכן לא עוברים עליו כלל, אך פת שעיפשה בעבר הייתה ראויה לאכילה, ולכן קאי בב"י וב"י. מצד שני, לגבי אכילה כתב, שחמץ נוקשה יש בו לאו באכילה ואילו פת שעיפשה אין עליה לאו.

אמנם קשה לומר כדברי המג"א, שבחמץ, שהרי שאור הוא דבר שראוי רק לחמע בו עיסות אחרות, אך חמץ נוקשה אין ראוי לחמע בו, ובכמה מקומות מבואר, שסרוח מעיקרו קל יותר מדבר שהיה טוב ונהיה סרוח, וא"כ מדוע פת שעיפשה אין לאו באכילתה, הרי הייתה ראויה ?

על כן נראה לומר, שחמץ נוקשה הוא מקרה שבו תהליך ההתפחה וההחמצה לא היה כראוי, וזו הגדרתו. אין הכוונה שהוא אינו ראוי לאכילה מצד שהוא סרוח, אלא שחימוצו עצמו באמצע התהליך. וכן יש לדייק, שהרי לגבי מצה עשירה כתב רש"י דהוי חמץ נוקשה, וודאי לא שייך לומר שאינו ראוי לאכילה משום שהוא סרוח. וכן כתב רש"י במנחות (נד ע"א): "נוקשה – לשון רעוע, כלומר חמץ שפל". וכן כתב רבינו גרשום שם: "נוקשה – עיסה שהוקשה ואינה לא חמץ גמור ולא מצה".

ומעתה, מ"ש רש"י "אינו ראוי לאכילה", כוונתו שאינו ראוי לאכילה כחמץ, משום שלא החמיץ בצורה גמורה.

וממילא לק"מ מדוע מתחייב בלאו על אכילתו, משום שהוא אכן ראוי לאכילה מבחינה אופן ההנאה, ולא שייך בו הדין ש"כל שאינו כדרך הנאתו אינו עובר עליו".